

TRABZON VİLAYETİ'NİN NÜFUSU (1876-1878)

*Ahmet KÖKSAL**

ÖZ

Bu çalışmada, dönemin Trabzon Valisi Sırrı Paşa tarafından Mabeyn-i Hümayun'a sunulan bir rapor çerçevesinde Trabzon vilayetinin 1876-78 yıllarına ait erkek nüfus verileri ele alınmıştır. Bu bağlamda üç yıllık süreçte doğum-ölüm oranları, yıllık nüfus değişimi ve nüfusunun dini dağılımı gibi hususlar üzerinde durulmuş, mevcut verilerden bazı çıkarımlar yapılmaya çalışılmıştır. Bölgeye ve döneme ait önemli bir demografik kaynak olan bu istatistikler, vilayet salnamelerinde bulunmayan istatistikleri ortaya koymak ve eksik bilgileri tamamlamak imkânı sağladığı gibi, idari yapı hakkında da fikir vermektedir. Bu bakımdan söz konusu nüfus verileri, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası büyük göç dalgasının başlangıç döneminde Trabzon vilayetinin demografik yapısına dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Trabzon Vilayeti, Nüfus, Osmanlı Devleti, XIX. Yüzyıl, 1876-78

THE POPULATION OF TRABZON VİLAYET (1876-1878)

ABSTRACT

This study deals with the official documentary report pertaining to the male population of Trabzon Province between 1876-78, which was delivered to The Imperial Mabeyn (Mabeyn-i Hümayun) by Sırrı Pasha, the governor of Trabzon at the time. Within this context, the present study aims to analyze and discuss the rate of birth and death, the annual change of population and the distribution of population. These statistics belonging to the area provide us with a significant demographic source and present new statistical data that has not appeared in the chronicles so far. These documents also present relevant information about the structure of the government. In this respect, the data under consideration, reveals the various features of population at the beginning of the great emigration movement after The Battle of Ottoman Empire- Russia broke out.

Keywords: The Vilayet of Trabzon, population, The Ottoman Empire, XIX. Century, 1876-1878.

*Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, TRABZON.

1-Giriş

Osmanlı Devleti'nde "sayım" geleneği oldukça eskiye uzanmaktadır. Özellikle toprağın işlenmesi çerçevesinde gerçekleştirilen "tahrir"ler¹ nüfusa dair ciddi bilgi verebilecek en eski kayıtlar olarak ele alınmaktadır.² XV. Yüzyılda başta yeni kazanılan topraklar olmak üzere devletin topraklarının tamamında yazım yapılmıştır. Vergi ve askerlik temelinde şekillenen bu yazımlar "hane"yi³ ve sadece erkek nüfusu esas alıyordu.⁴ XVI. ve XVII. Yüzyıllara ait nüfus bilgileri de bu tahrirlere dayanmaktadır. Tapu tahrir defterleri bahsedilen dönem için temel demografik malzemeyi teşkil etmektedir. Ancak devletin toprak kazanımlarındaki başarılarının azalması tımar sisteminin uygulanmasında ciddi sorunlar meydana getirmiş, defterlerin düzgün tutulamaz olması, XVII. ve XVIII. yüzyıllara ait kaynaklarda ciddi eksiklikler oluşturmuştur.⁵ Akbayar da, XVII. ve XVIII. yüzyılda tımar sisteminde yaşanan uygulama sıkıntıları, çift bozma gibi problemler nedeniyle bu döneme ait nüfus tespitlerinin zor olduğuna işaret etmektedir.⁶ XIX. Yüzyılda ise yeniden yapılanma zorunluluğu çerçevesinde istatistiklerin daha doğru ve düzenli derlenmesine yönelik bir ihtiyaç doğmuştur. Bu bakımdan bu yüzyıl, nüfus sayımına ve sayımlardan elde edilen verilere itibar edilmesi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Kuşkusuz, imparatorluk

¹ Tahrir defterleri, yazıldığı tarihte her köy ve kasabadaki yetişkin erkek nüfusun ellerindeki toprak miktarını, kendi ve baba adlarıyla birlikte vermektedir. Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X, 1951-53, s. 9; Bu defterler sadece hane halkının ya da vergi ödeyenlerin sayısını belirten kayıtlar olmayıp imparatorluğun (Mısır, Kuzey Afrika, Hicaz hariç) sistematik bir sayımını içermektedir. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı Mali Sayımları Üzerine Bir Araştırma", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Çev. Mehtap Özdeğer, LI/1, 2001, s. 17.

² Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara 1995, s. 6; Yunus Koç, "Nüfus-Osmanlı Dönemi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 295.

³ Erken döneme ait Osmanlı nüfus çalışmalarının önemli bir problemi "hane"nin esas alınmasıdır. Muhtelif yazarlar "hane" verisi üzerinden nüfus hesaplamaları yaparken farklı katsayılar kullanmaktadır. En yaygın kullanım 5 katsayısı olmakla birlikte 4-7 arası kullanım mevcuttur. Bir diğer görüş ise Müslim-gayrimüslim nüfus birlikte hesaplanırken 3-3,5 katsayısının kullanılmasına yönelik düşüncedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nejat Göğünç, *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, 32, 1979, s. 331-348. Diğer bir problem de idari yapıdaki değişikliklerdir. Devletin toprak kayıpları veya idari tasarruflar nedeniyle birimlerin büyütülmesi, küçültmesi ya da bazen tamamen lağvedilmesi sıklıkla karşılaşılan bir durum olmuştur. Bu durum hem farklı rakamlar oluşturmuş hem de nüfusun takibinin doğru yapılamaması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Zakir Avşar, Ferruh Solak, "İmparatorluk Türkiye'sinde Yapılan Nüfus Sayımları," *Yeni Türkiye, 701 Osmanlı Özel Sayısı*, II, Ankara 2000, s. 615-616.

⁴ Nuri Akbayar, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Nüfusu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, V, İstanbul 1985, s. 1238-1239.

⁵ Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, II, Ankara 1996, s. XVIII.

⁶ Akbayar, a.g.m., s. 1239.

merkezine doğru büyük oranda göç alınması bu hususta etkilidir. Diğer taraftan kentleşme oranının yükselmesi önceki yüzyıllara oranla şehirlerde ciddi değişim meydana getirmiş bu da istatistikî verilerin doğru tespiti zorunluluğunu arttırmıştır.⁷

XIX. Yüzyıla ait nüfus sayımları içinde 1831 nüfus sayımı ilk modern sayım olarak ele alınmaktadır. Bu sayımın yapılmasını ortaya çıkaran nedenlerin yeniçeri ocağının kaldırılması ve 1828 Osmanlı Rus Savaşı olduğu ifade edilmektedir.⁸ Tanzimat nüfus sayımının öneminin daha fazla anlaşıldığı ve bu hedefe yönelik çalışmaların yapıldığı bir süreci başlatmıştır. Bu çabaların sivil ve askeri bürokrasinin oluşturulması ve mali düzenlemelerin gerçekleştirilmesi gibi temel nedenler çerçevesinde gerçekleştiği belirtilmektedir.⁹

1831 nüfus sayımını, 1844'te bir başka sayım denemesi takip etmiştir. Bu sayım da askerlikte kura usulünün kabul edilmesiyle ilişkilendirilmektedir.¹⁰ Söz konusu sayımda Osmanlı Devleti'nin Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları dâhil nüfusu 33.350.000 olarak belirlenmiştir.¹¹ 1831'den sonra 1856'da da bir sayım denemesi yapıldığı ifade edilmektedir. 1870'de yine bir sayım girişimi olmuş, devletin içte yaşadığı sorunlar nedeniyle gerçekleşmemiştir.¹² Bu süreçte Şura-yı Devlet önce eski kayıtların ıslahı yolunu denemiş, sonuç alınamayınca 1874'te yeni bir sayım yapılması kararlaştırılmıştır. Aynı yıl Şura-yı Devlet yeni bir sayım yapılabilmesi ve bu kayıtların sistemli olabilmesi için bir kararname ve üç nizamname yayınlamıştır.¹³ Ancak Sultan Abdülaziz'in fermanıyla onaylanan nizamnameler uygulamaya konulamamıştır.¹⁴ Diğer taraftan 1874'te sadece Tuna Vilayetini kapsayan bir sayım gerçekleştirilmiştir.¹⁵ 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı Devleti açısından kapsamlı bir nüfus sayımı yapılmasının önünü açmıştır.¹⁶

Devletin nüfus sayımlarına, daha doğrusu sayımın doğru yapılmasına ve buna bağlı istatistiklere verdiği önem Şura-yı Devletin 1881/82 sayımı konusundaki raporlarına yansımıştır. Bu raporlarda nüfus sayım işlemlerinin sadece askeri mülhazalarla ele alınamaması gerektiği, kanunî bakımdan, asayiş yönünden, beledi düzen açısından arz ettiği önem vurgulanmıştır. Bütün

⁷ İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kentsel Dönüşüm", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, IV, s. 878-879.

⁸ Karal, *a.g.e.*, s. 9.

⁹ Akbayar, *a.g.m.*, s. 1239.

¹⁰ Karal, *a.g.e.*, s. 9.

¹¹ Koç, *a.g.m.*, s. 297.

¹² Karal, *a.g.e.*, s. 9-10.

¹³ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, Ankara 2006, s. 409.

¹⁴ Akbayar, *a.g.m.*, s. 1240.

¹⁵ Karal, *a.g.e.*, s. 9-10.

¹⁶ Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, İstanbul 2003, s. 47.

bu koşullar acil ve zorunlu olarak görülmüştür.¹⁷ Bu amaçla 1881'de sayımlarla ve bu sayımların kayıt işlemleriyle ilgili hükümler, Sicil-i Nüfus Nizamnamesi adlı tek bir nizamnamede birleştirilmiştir.¹⁸

Osmanlı Devleti'nin tamamında 1882'de yapılmaya başlanan en kapsamlı ve düzgün sayım 1890'da tamamlanmış, sonuçlar ancak 1893'te açıklanabilmiştir. Söz konusu sayım, Osmanlı Devleti'nin en başarılı sayımı olarak değerlendirilmektedir. 1893 kayıtlarında ilk defa kadınlar da hesaba dâhil edilmiştir.¹⁹

2- XIX. Yüzyılın Sonlarında Trabzon Vilayetin Genel Durumu

XIX. yüzyılın ikinci yarısında oldukça geniş bir alanı kapsamakta olan Trabzon vilayeti, Tanzimat uygulamalarının geç başlatıldığı yerlerden biridir. Bunun en önemli sebebi mevcut durumlarını muhafaza etmek isteyen ayan, eşraf gibi unvanlarla anılan hanedanların mücadelesiydi.²⁰ Tanzimat uygulamaları bölgede 1847 yılında Meclis-i Vâlâ kararıyla başlatılmış, bazı karşı çıkışlarla birlikte 1850'lere geldiğinde büyük oranda yürürlüğe konulabilmişti.²¹ Tanzimat Fermanı'ndan beri merkezîleşmenin arttığı bir süreçte taşra güçlerinin eski düzenlerinin bozulması Trabzon gibi vilayetlerde yeni durumların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.²²

İdarî teşkilat açısından bakıldığında Trabzon Eyaleti 1846-47 tarihlerinde, merkez sancağı, Karahisar-ı Şarkî (Şebinkarahisar), Canik, Gönve ve Batum sancaklarını kapsamaktaydı. Bu idarî yapının genel düzeni XIX. Yüzyılın sonlarına kadar çok fazla değişmeden devam etmiştir. Burada önemli olarak zikredilebilecek değişiklikler Batum sancağının adının 1852'de Lazistan sancağı şeklinde değiştirilmesi,²³ Batum'un kaybedilmesinden sonra da sancak merkezinin Rize'ye taşınmasıdır. Ayrıca Canik sancağı bir süre ayrı bir mutasarrıflık olarak idare edilmişse de genelde merkez vilayete bağlı kalmıştır. 1864 Vilayet Nizamnamesi bu bölgede uygulanmaya başlandığında vilayete merkez sancağı ile birlikte Batum, Canik ve Gümüşhane sancakları dâhildi. Bu dönemde Çarşamba, Of, Tirebolu, Sürmene, Ordu belli başlı merkezler olarak dikkat çekmektedir.²⁴

¹⁷ Karpat, *Osmanlı'da Değişim...*, s. 402.

¹⁸ Karpat, *Osmanlı'da Değişim...*, s. 415.

¹⁹ Akbayar, *a.g.m.*, s. 1241.

²⁰ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1996, s. 371.

²¹ Musa Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Anadolu Kentleri*, Ankara 2011, s. 73-79.

²² Nizam Önen, Cenk Reyhan, *Mülkten Ülkeye: Türkiye'de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)*, İstanbul 2011, s. 40-42.

²³ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I - Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, Ankara 1988, s. 125.

²⁴ Çadırcı, *a.g.e.*, s. 86-87.

Yukarıda da bahsedildiği gibi Trabzon vilayetinde 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra idarî taksimatta bazı değişiklikler yapıldı. Bunun en önemli sebebi Batum gibi ekonomik potansiyeli yüksek bir liman şehrinin elden çıkması nedeniyle ekonomik olarak önemli kayıplar meydana gelmesiydi. Bu çerçevede bir süredir müstakil olarak idare edilen Canik sancağı tekrar Trabzon vilayetine bağlandı.²⁵

Sultan II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde vilayette idarî olarak sürekli bir hareketlilik gözlenmektedir. 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı esnasında ve sonrasında gerçekleşen göçlerle birlikte yerel unsurların muhtelif şekillerde idarî yapıya müdahaleleri bu hareketliliğin en önemli sebepleridir. Bu savaş sonrasında ortaya çıkan sorunlardan biri de muhacirlerin yerleştirilmesi meselesi olmuştur.

3- Osmanlı Dönemi'nde Trabzon'un Nüfusu

Demografi çalışmalarının en büyük problemi rakamların sıhhatidir. Kemal H. Karpat'ın da ifade ettiği şekilde modern sayım uygulamalarının olmadığı dönemlerde sayımların yerel yöneticilerin söylemleri çerçevesinde düzenlenmesi, rakamların değerlendirilmesinde önemli bir hata payı meydana getirme olasılığı taşımaktadır. Bu bakımdan Osmanlı nüfusu hakkındaki çalışmalarda temel kaynaklara inmek zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bununla beraber Osmanlı nüfus istatistiklerinin güvenilirliği konusu da tartışılan bir husustur. Bu noktada önemli tespitlerde bulunan Karpat, Osmanlı Devleti'nde bulunan konsolosların raporlarıyla devletin rakamlarının uyumlu olduğunu belirtmektedir. Ayrıca dönemin batı kaynaklı ciddi çalışmalarının Osmanlı kaynaklarını güvenilir kabul ettiğine de işaret etmektedir.²⁶ Diğer taraftan çok farklı nüfus rakamları veren kaynakları pek çok kez nüfus istatistiklerini, etnik ve dini topluluklar dolayısıyla siyasi amaçlara alet edilmesiyle izah etmektedir.²⁷

Nüfus sayımlarında göçebe aşiretler nüfusa genelde katılamamakla²⁸ birlikte Trabzon vilayetinde Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerine nazaran bu tarzda aşiret bulunmaması rakamların nispeten daha sağlıklı olmasına

²⁵ *Trabzon Vilâyeti Salnamesi*, Trabzon 1296, s. 74. (Bundan sonra TVS şeklinde kullanılacaktır). Bu çalışmadaki salnameler Kudret Emiroğlu tarafından neşredilen çeviriden faydalanılarak kullanılmıştır. Nüfus verileri kullanılırken tıpkıbasım esas alınmıştır. Salnamelerin orijinal sayfa numaraları verilecektir.) *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1879*, Haz. Kudret Emiroğlu, Ankara 1999.

²⁶ Karpat; Ubucini, Boué, Urguhart, Kutschera, Paul Boutet, A. Ritter zur Helle von Samo, Ernst Behm, H. Wagner, Vital Cuiet gibi Avrupalı araştırmacıların Osmanlı Devleti'nin resmi sayımlarını ya da vilayet yıllıklarını güvenilir kabul ettiklerini belirtmektedir. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik...*, s. 43.

²⁷ Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ...*, s. 42-46.

²⁸ Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik...*, s. 48.

yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte Osmanlı nüfusuyla ilgili istatistiklerin de kendi içerisinde bazı problemleri taşıdığı muhakkaktır. Bu problemler ancak mevcut nüfus malzemesi içerisinde en güvenilir kaynağı teşkil eden devlet istatistiklerinin değerlendirilmesinde tutarlı olunması ve demografi kurallarına uygunluk göstermesi gibi şartların dikkate alınmasıyla çözülebilecektir.

Trabzon şehrinin fetihten sonraki ilk nüfus rakamları 1486 tahririne göre belirlenmiştir.²⁹ Tahrire göre 7575 kişilik bir nüfus tahmin edilmektedir. 1520³⁰ ile 1532 tarihleri arasındaki çeşitli kayıtlara göre şehrin nüfusu 7750 olarak verilmiştir. 1554 tarihli tahrir defterine göre şehrin nüfusu 6525, 1583'te yapılan diğer bir tahrire göre de 11.000 olarak tahmin edilmiştir.³¹ Barkan da tahrir defterlerine dayanarak Trabzon'da 1521-30 döneminde 1285 hane, 1571-80 döneminde 1952 hane bulunduğunu ifade etmektedir.³² Bostan, avarız kayıtlarından yola çıkarak yaptığı değerlendirmede XVIII. Yüzyılın ortalarında Trabzon'da 50.000-55.000, aynı yüzyılın sonlarında ise bölge dâhilinde 75.000-80.000 kişilik bir nüfus olduğuna işaret etmektedir.³³

XIX. yüzyılın başlarında Trabzon şehir nüfusunun 15.000 kişiden ibaret olduğu ifade edilmektedir.³⁴ Karpat, 1830 sayımına göre Trabzon'da 6300 erkek nüfus olduğunu belirtmiştir.³⁵ Bu çerçevede sayının ikiyle çarpılmasıyla³⁶ birlikte nüfusun yine 15.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. 1831 sayımına göre Trabzon Eyaletinin tamamında Müslim-gayrimüslim 136.550 kişi bulunduğu ifade edilmektedir.³⁷ 1832'de şehre gelen

²⁹ Heath W. Lowry, Feridun Emecen, "Trabzon", *TDVİA*, XLI, s. 299.

³⁰ Hanefi Bostan, 1520 tarihli icmal tahrir verilerine göre bölgenin genelinde 205.000 kişilik bir nüfus mevcut iken bunun XVI. yüzyılın ortalarından sonra 195.000 kişiye düştüğünü ifade etmektedir. Ayrıca XVI. yüzyılın son çeyreğinde 250.000 kişiye ulaşan bölge nüfusunun XVII. Yüzyılda 90.000 kişiye kadar gerilediğini belirtmektedir. Hanefi Bostan, *Arşiv Belgelerine Göre Karadeniz'de Nüfus Hareketleri ve Nüfusun Etnik Yapısı*, İstanbul 2012, s. 403, 406.

³¹ Hanefi Bostan, "XV ve XVI. Yüzyıllarda Trabzon Şehrinde Nüfus ve İskân Hareketleri", *Trabzon Tarihi Sempozyumu (Trabzon 6-8 Kasım 1998) Bildiriler*, Trabzon 1999, s. 167-168.

³² Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X, 1951-53, s. 22.

³³ Bostan, *Arşiv Belgelerine Göre...*, s. 416-417.

³⁴ Ahmet Karaçavuş, "XIX. Yüzyılda Trabzon Nüfusu", *Trabzon Tarihi Sempozyumu (Trabzon 6-8 Kasım 1998) Bildiriler*, Trabzon 1999, s. 432.

³⁵ Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul 2010, s. 242.

³⁶ Kadınların sayılmadığı dönemlerde pek çok sayımda olduğu gibi toplam nüfus, erkek sayısının ikiyle çarpılmasıyla tespit edilmiştir. Bununla birlikte daha eski sayımlarda erkeklerin vergi ve askerliğe dayalı sayılması, vergiden muaf veya askerlik yükümlüğü olmayanların yazılmaması sayıyı azaltmaktadır. Bu bakımdan hata payı bırakılmasının daha doğru olacağı ifade edilmektedir. Nitekim Karpat, % 8 hata payı kabul etmektedir. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik...*, s. 48.

³⁷ Fazıla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı Devleti'nde İdari Taksimat ve Nüfus", *Belleten*, XV/60, 1951, s. 628; Behar, *a.g.e.*, s. 23.

Charles Texier ise nüfusun 8000 haneden ibaret olduğunu belirtmiştir.³⁸ 1834 nüfus sayımında ise 6700 erkek nüfus tespit edilmiştir.³⁹ Turgay, 1829 Edirne Antlaşması'ndan sonra 1835'e gelindiğinde nüfusun 25.000-30.000 ulaştığını dile getirmektedir.⁴⁰ 1843'te şehre gelen Alman seyyah Karl Koch 30.000 nüfus bulunduğuna işaret etmiş, 1847 yılında Sultan Abdülmecid tarafından Bağdat'a gönderilen Feruhan Bey ise Trabzon nüfusunun 33.000 civarında olduğunu yazmıştır.⁴¹ Turgay'a göre 1856'da 70.000'e varan Trabzon nüfusu, 1860'da 55.700'e düşmüştü ve bunun 40.000'ini Müslümanlar, 10.000'ini Rumlar, 3600'ünü Ermeniler 1500'ünü Avrupalılar ya da himayesine girmiş olanlar, 600'ünü de İranlılar oluşturuyordu.⁴² Yılmaz, İngiliz konsolosluk raporlarına göre 1868-69'da Trabzon'da 34.131 kişi bulunduğunu; bunların 18.938'inin Türk, 6521'inin Rum, 5902'sinin Ermeni, 2770'inin de diğer gruplardan olduğunu ifade etmektedir.⁴³

1878 öncesi nüfus verileri değerlendirilirken öncelikle sadece erkek nüfusun sayıldığı ve çoğunlukla sayının ikiyle çarpılmasıyla genel nüfusun ortaya çıkarıldığı bilinmesi gerekir. Ayrıca 1878 sonrası nüfus verilerinde -Batım ve Livane kazalarının kaybedilmesinden dolayı- idari değişikliklerin etkisiyle hem genel nüfusta hem de alt idari birimlerin nüfuslarında farklılıklar meydana gelmiştir. Bu dönemde nüfusu etkileyen faktörlerden birisi de göçlerdir ki bununla ilgili veriler aşağıda zikredilecektir.

Döneme ait vilayet salnameleri de nüfusa dair bilgi veren önemli kaynaklardır. Ancak salnamelerdeki bilgilerde bazı düzensizlikler de göze çarpmaktadır. Hicri 1295 (1878) tarihli devlet salnamesinde Trabzon vilayetinin nüfusuna dair bazı rakamlar verilmiştir. Salmamede doğum-ölüm sayıları verilmemekle birlikte hane sayıları aktarılmış, Trabzon merkez sancağı, Lazistan ve Gümüşhane sancaklarına yer verilmiştir. Batım'la beraber toplam 3 sancak, 16 kaza ve 19 nahiyenin yer aldığı vilayetin erkek nüfus istatistikleri mevcuttur. Ancak salnamedeki bilgilerde birtakım hatalar ya da bilgi eksiklikleri dikkati çekmektedir. Örneğin Trabzon, Lazistan (Batım, Çürüksu, Livane dâhil) ve Gümüşhane sancakları toplamı verilen genel toplamla uyumlu değildir. Ayrıca sancakların alt nüfus verilerinde de bazı problemler göze çarpmaktadır. Bununla birlikte Müslüman ve gayrimüslim erkek nüfusun 350.000 civarında olduğu anlaşılmaktadır. Bu da Canik sancağı olmadığı

³⁸ Mehmet Okur, Veysel Usta, "Karadeniz Bölgesi'nin Demografik Yapısına Dair Bir İnceleme", *History Studies*, 1/1, 2009, s. 44.

³⁹ Heath W. Lowry, Feridun Emecen, "Trabzon", *TDVİA*, XLI, s. 299.

⁴⁰ A. Üner Turgay, "Trabzon", *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914)*, İstanbul 1994, s. 66-67.

⁴¹ Okur-Usta, *a.g.m.*, s. 44-45; Özgür Yılmaz, *Tanzimat Döneminde Trabzon*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon 2012, s. 46.

⁴² Turgay, *a.g.m.*, s.66-67.

⁴³ Özgür Yılmaz, *a.g.t.*, s. 51.

halde vilayetin kadın erkek nüfusunun 700.000 civarında olduğuna işaret etmektedir.⁴⁴

4- Trabzon Valisi Sırrı Paşa Tarafından Mabeyn-i Hümayun'a Sunulan 7 Eylül 1880 Tarihli Rapor ve Nüfus Verileri

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden 7 Eylül 1880 tarihli nüfus cetveli dönemin Trabzon Valisi Sırrı Paşa⁴⁵ tarafından düzenlenerek Mabeyn-i Hümayuna sunulmuştur. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde *Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahrirâtı Evrakı (Y. PRK. UM.) 2/40* katalog numarasında kayıtlı dosyada Trabzon vilayetini ilgilendiren muhtelif belgeler yer almaktadır. Belgelerin içeriğinden, Vali Sırrı Paşa'nın vilayete ait geniş bir incelemede bulunduğu, verdiği bilgiler yanında daha başka raporlar da göndereceği anlaşılmaktadır. Sırrı Paşa, Trabzon'a ait sunduğu nüfus cetvelleri yanında vilayette bulunan önde gelen ailelere ait genişçe bir rapor tanzim etmiş, onları kıdem, servet ve haysiyet bakımından sıralamıştır.⁴⁶ İlâveten Trabzon vilayetinde 1876-78 tarihleri arasında gerçekleşen cinayet sayılarını sebepleri ile beraber bir tablo halinde sunmuştur.

Valilik tarafından İstanbul'a gönderilen nüfus cetvelinde, Trabzon vilayetinde bulunan Müslüman, Gayrimüslim, ahalinin erkek nüfus miktarıyla,

⁴⁴ Vilayetin hicri 1295 (1878) tarihli Salnamesindeki bu rakamlar vilayetin 1880 tarihli raporunda o yıla ait nüfusun ilk rakamları ile uyum sağlamaktadır. *TVS*, 1878, Haz. Kudret Emiroğlu, Ankara 1999.

⁴⁵ Sırrı Paşa, 1844 yılında Girit'in Kandiye Kasabasında dünyaya geldi. İlk eğitimini burada tamamladı. İyi derecede Arapça, Farsça ve Rumca bilmekte olan Sırrı Paşa, memuriyet görevlerine divan efendiliği gibi alt kademelerde başladı. İlk önemli görevleri Yanya ve Aydın Mektubî Muavinliği oldu. Prizren ve Tuna Vilayeti Mektupçuluğu görevlerinde bulundu. Ardından sırasıyla Bihke, İzvornik, Vidin ve Karesi Mutasarrıflıklarında bulundu. Vidin Mutasarrıfı iken 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında önemli hizmetlerde bulundu. Bu görevinden dönuşünde Karesi Mutasarrıfı olan Sırrı Paşa, kısa bir süre sonra Trabzon Valiliğine atandı. Kısa bir süre sonra Trabzon'dan Kastamonu'ya atanan Sırrı Paşa, bir yıl dolmadan tekrar Trabzon'a görevlendirildi Sırrı Paşa ikinci defa Trabzon'a atandığında mesaisinin önemli bir bölümünü yine muhacir problemleri oluşturuyordu. Vilayetten alınma gerekçesi de yine bununla bağlantılı idi. Ayrıca Trabzon İdadisinin yapılması ile önemli bir eğitim faaliyetini gerçekleştirmiş oldu. Sırrı Paşa'nın her iki Trabzon valiliği görevi, merkezileşme çabalarının yoğun olduğu bir dönemde yerel güçlerin taşradaki güç mücadelesi içerisinde geçti. Trabzon'dan sonra Ankara Valiliği görevini yürüten Sırrı Paşa, sırasıyla Sivas, Diyarbakır, Bağdat, Diyarbakır valiliklerinde bulundu. Devlet adamlığı yanında önemli bir müfessir olan Sırrı Paşa, Taftazanî, Fahreddin Razî gibi İslam âlimlerinin eserlerini tercüme etmiş, ayrıca kendisi de pek çok tefsir neşretmiştir. Son olarak İslahat Komitesi Başkanlığı görevine atanan Sırrı Paşa 1844'te İstanbul'da vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Köksal, *Giritli Sırrı Paşa (1844-1895)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2013.

⁴⁶ Konu ile ilgili bir çalışmada listenin tamamı verilmiş olup, bölgeye ait kaynaklarla desteklenerek aileler hakkında geniş izahatlar yapılmıştır. Ayhan Yüksel, *Doğu Karadeniz Araştırmaları*, İstanbul 2009, s. 33-46; Ayrıca bkz.: Köksal, *a.g.t.*, s. 53-55.

H. 1293 (1876) yılından H. 1295 (1878)⁴⁷ yılına kadar üç yıl zarfında erkek nüfusun doğum ve ölüm adedi verilmiştir. Gayrimüslim grup Katolik, Ermeni, Protestan şeklinde sınıflandırılmıştır. Sırrı Paşa, nüfus cetvellerinde verilen doğum-ölüm miktarlarının normal bir surette gerçekleştiğine işaret ederek kesinlikle salgın veya benzer bir durumla gerçekleşmediğini vurgulamıştır. Tabloya nüfus defterlerine kaydedilmemiş muhacirlerin miktarı dâhil edilmemiş, bu rakamlar ayrıca verilmiştir. Tablonun düzenlenmesi Trabzon merkez sancağı ile birlikte Canik, Lazistan ve Gümüşhane sancakları çerçevesinde yapılmıştır. Bahsi geçen cetvelde en azından ilk iki yıl için 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nda kaybedilen mahallerin bulunması gerekirken buradaki kaza ve nahiyelere dair bilgi verilmemiştir. Ayrıca bir müddetten beri müstakil mutasarrıflık olarak idare edilen ve 1877'de tekrar Trabzon vilayetine bağlanmış olan Canik sancağı, bahsi geçen tarihlerde (1876-77) vilayete bağlı gibi değerlendirilmiştir. Buna göre merkez sancağıyla birlikte 4 sancak, merkez kazalarıyla birlikte 21 kaza ve 23 nahiye yer almaktadır. İlgili tabloya göre Trabzon vilayetinin idari taksimatı aşağıdaki gibidir:

Vilayetin düzenlediği bu raporun en önemli yanı, döneme ait özel bir nüfus istatistiği toplama gayreti gösterilmesidir. Zira bu dönemde, 1874'te bir genel sayım planlanmış, ancak sonuç alınamamıştı. Trabzon açısından genel ve oldukça düzenli bir sayım 1882-90 döneminde yürütülen ve sonuçlandırılan sayımdır. Bu bakımdan incelenen belgedeki nüfusa ait verilerin, genel bir yazımdan ziyade vilayetin çabasıyla yerel yöneticilerin sunduğu bilgiler ve nüfus defterlerine dayandığı tahmin edilmektedir.

Vilayetin İstanbul'a sunduğu nüfus cetvelinde yukarıda bahsi geçen 4 sancak temelinde merkez kaza ile onlara bağlı nahiyeler verilmiştir. Bu nüfus cetvelinde sancakların ve kazaların ara toplamları da verilmiş ilgili yılların altında genel toplamlar düzenlenmiştir. Bu rakamlar "aslı", "mevcudu" şeklinde doğum ölüm rakamlarının değişimi çerçevesinde ait olduğu yılın başlangıç ve bitimindeki miktarıyla nakledilmiştir. Bu rakamların bir kısmı, örneğin 1878 tarihli vilayet salnamesinde olduğu gibi, sadece başlangıçtaki nüfusuyla salnamelere yansımıştır. Oysaki vilayetin raporunda doğum-ölüm miktarları, kaza ve sancak toplamları da verilmiştir. 1877 tarihli vilayet salnamesinde ise vilayetin nüfus rakamları standart bir kalıpta olmayıp her kazada farklı biçimde verilmiştir. Örneğin bazı kazaların Müslim ve gayrimüslim nüfusu köy/mahalle düzeyinde ifade edilmiş iken bazı kazalarda

⁴⁷ Bu çalışmada kullanılan nüfus raporu hicri tarihli olup düzenlemesi de 1293, 1294 ve 1295 yıllarına göre yapılmıştır. H. 1293 yılının 11 ayı 1878 yılına; H. 1294 yılının hemen hemen tamamı 1877 yılına denk gelmekte olup sadece ilk 15 günü H. 1293 yılına karşılık gelmektedir. H. 1295 yılı ise tamamen 1878 yılıyla aynı döneme denk gelmektedir. Bu çerçevede vilayetin nüfus cetvellerinin düzenlendiği tarihlerin karşılıkları miladi 1876, 1877 ve 1878 olarak verilecektir.

sadece hane sayısının verilmesiyle iktifa edilmiştir. Kimi kazalarda gayrimüslimler “Ermeni”, “Katolik”, “Rum” şeklinde ayrıca belirtilirken, bazılarında nüfus toplamları dahi verilmemiştir. Bazı kazalarda ise köylerin dahi nüfusları hane sayılarıyla ifade edilmiştir.

Trabzon Vilayetinin 1880 Tarihli Raporuna Göre
Trabzon Vilayetinin İdarî Yapısı

TRABZON VİLAYETİ					
	Kazalar	Nahiyeler		Kazalar	Nahiyeler
	Trabzon Sancığı	Nefs-i Trabzon		Akçaabad	Canik Sancığı
Yomra			Bafra	Alaçam	
Maçka			Ünye	Karakuş	
Şarlı			Çarşamba	-	
Tonya			Fatsa	-	
			Terme	-	
Ordu		Perşembe	Lazistan Sancığı	Nefs-i Rize	Mapavri
		Bolaman,			Karadere
		Hapsemana			Kura-yı Seba
		Ulubey		Atina	Hemşin
		Aybasdı		Hopa	Arhavi
Piraziz		Vakıf Maa Ulya			
Giresun		Keşap	Gümüşhane Sancığı	Nefs-i Gümüşhane	Yağmurdere
		Akköy			Koğans
Tirebolu			Torul		Kürtün
Görece					
Vakfikebir			Trabzon Vilayetine Ait Nüfus Cetvelinde 1876, 1877 ve 1878 yılları için aynı idari yapı esas alınmıştır.		
Of		-			
Sürmene		-			

1879 tarihli salname ise vilayetin 1876 tarihine dair verdiği bilgilerin tekrarı niteliğinde olup ilaveten hane sayısı vermektedir. 1878 tarihli salname de vilayetin 1876 tarihine dair verdiği istatistiğe dayanmaktadır. Vilayet sanelerindeki bilgilerde, vilayetin ve alt idari sınırların değişimi dolayısıyla farklılıklar göze çarpmaktadır. Örneğin 1877 tarihli⁴⁸ ve 1878 tarihli⁴⁹ sanlanelerde Batum, Livane bölgeleri dâhil iken Canik sancağı yer almamaktadır.

⁴⁸ T/VS, 1294 (1877), IX, Ankara 1995.

⁴⁹ T/VS, 1295 (1878), X, Ankara 1999.

1879 tarihli salnamede⁵⁰ ise sınırlar haricinde kalmasıyla Batum, Livane ve Çürüksu ilave edilmemiş buna karşın Canik sancağı dâhil edilmiştir.

İfade edilen bu yönlerden dolayı vilayetin raporu hem salnamelerdeki bilgileri tamamlamak bakımından, hem de salnamede dökümü yapılmayan detaylı nüfus rakamları ile doğum ölüm rakamları çerçevesindeki bilgileri sunmak yönünden önem arz etmektedir.

Aşağıda vilayetin sunduğu nüfus cetveli üç yıl için sancak düzeyinde ayrıca düzenlenerek 1, 2, 3 (A, B, C, D) şeklinde alt başlıklarla tasnif edilmiştir. Tabloların içerisinde kazaların ara toplamlarına yer verilirken sonlarında sancak toplamları verilmiş, ilgili yılın bitiminde vilayetin genel toplamları düzenlenmiştir.

⁵⁰ *TİS*, 1296 (1879), XI, Ankara 1999.

TABLO 1-A
H. 1293 (1876)

ESAMI-İ KAZA VE NEVAHİ	PROTESTAN			KATOLİK			ERMENİ			RUM			İSLAM			YEKÜN							
	Mevcutlu	Ve'fıyat	Ashı	Mevcutlu	Ve'fıyat	Ashı	Mevcutlu	Ve'fıyat	Ashı	Mevcutlu	Ve'fıyat	Ashı	Mevcutlu	Ve'fıyat	Ashı	Mevcutlu	Ve'fıyat	Ashı					
TRABZON SANCAĞI																							
Nefs-i Trabzon Kazası	38	*	38	483	9	5	487	1675	40	106	1609	1827	56	84	1799	6366	182	98	6450	10.389	287	293	10.383
Akçın Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	1362	72	69	1365	2536	25	47	2514	14.815	114	401	14.815	18.713	211	517	18.407
Maçka Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	203	8	9	202	6424	69	87	6406	5694	22	18	5698	12.321	99	114	12.306
Yomra Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	1958	132	84	2006	2844	128	129	2843	8035	439	563	7911	12.837	699	776	12.760
Şarlı Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	6619	*	*	6619	6619	*	*	6619
Tonya Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	3978	*	*	3978	3978	*	*	3978
Trabzon K. Yekünü	38	*	38	483	9	5	487	5198	252	268	5182	13.631	278	347	13.562	45.507	757	1080	45.184	64.857	1296	1700	64.453
Ordu Kazası	*	*	*	*	*	*	*	1982	56	47	1991	2746	65	185	2626	9027	289	205	9111	13755	410	437	13.728
Perşembe Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	261	*	261	209	5	*	214	6581	28	13	6596	7051	33	13	7071	
Bolaman Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	193	6	23	176	332	12	17	327	4115	89	39	4165	4640	107	79	4668
Hapsemana Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	29	*	2	27	912	39	25	926	4789	82	88	4783	5730	121	115	5736
Ulubey Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	930	21	76	875	212	7	1	218	3863	108	45	3926	5005	136	122	5019
Aybasdı Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	665	17	24	658	4434	119	176	4377	5099	136	200	5035
Ordu Kazası Yekünü	*	*	*	*	*	*	*	3395	83	148	3330	5076	145	252	4969	32.809	715	566	32.958	41.280	943	966	41.257
Giresun Kazası	*	*	*	*	*	*	*	297	13	15	295	2566	32	29	2569	6369	13	16	6366	9232	58	60	9230
Piraziz Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	45	*	45	1099	*	*	1099	2410	*	*	2410	3554	*	*	3554	
Keşap Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	990	6398	*	*	6398	7388	*	*	7388
Akköy Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	21	*	21	516	*	*	516	4527	*	*	4527	5064	*	*	5064	
Giresun K. Yekünü	*	*	*	*	*	*	*	363	13	15	361	5171	32	29	5174	19.704	13	16	19.701	25.238	58	60	25.236
Tirebolu Kazası	*	*	*	*	*	*	*	213	*	213	2934	17	17	2934	14.992	*	*	14.992	18.139	17	17	18.139	
Görel Kazası	*	*	*	*	*	*	*	56	3	59	366	21	12	375	12.118	*	*	12.118	12.540	24	12	12.552	
Vakıfkebir Kazası	*	*	*	*	*	*	*	17	*	17	*	*	*	*	7682	*	*	7682	7699	*	*	7699	
Of Kazası	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	432	*	*	432	25.926	192	173	25.945	26.358	192	173	26.377
Sürmene Kazası	*	*	*	*	*	*	*	121	2	6	117	1751	59	42	1768	16.445	233	165	16.513	18.317	294	213	18.398
Trabzon Sancağı Yekünü	38	*	38	483	9	5	487	9363	353	437	9279	29.361	552	699	29.214	175.183	1910	2000	175.093	214.428	2824	3141	214.111

TABLO 1-B

ESAMI-İ KAZA VE NEVAHİ	H. 1293 (1876)																		
	PROTESTAN			KATOLİK			ERMENİ			RUM			İSLAM			YEKÜN			
	Mevdu	VeHyat	Ash	Mevdu	VeHyat	Ash	Mevdu	VeHyat	Ash	Mevdu	VeHyat	Ash	Mevdu	VeHyat	Ash	Mevdu	VeHyat	Ash	
CANIK SANCAĞI																			
Nefs-i Samsun Kazası	*	*	*	187	37	9	215	12.752	498	333	12.917	6460	61	31	6490	19399	596	373	19.622
Kavak Nahiyesi	*	*	*	20	*	2	18	533	33	10	556	5637	36	25	6648	7190	69	37	7222
Samsun Kazası Yekünü	*	*	*	207	37	11	233	13.285	531	343	13.473	13.097	97	56	13.138	26.589	665	410	26.844
Bafra Kazası	*	*	*	302	9	3	308	6717	38	19	6736	9672	*	*	9672	16.691	47	22	16.716
Alaçam Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	1276	8	22	1262	4750	*	*	4750	6026	8	22	6012
Bafra Kazası Yekünü	*	*	*	302	9	3	308	7993	46	41	7998	14.422	*	*	14.422	22.717	55	44	22.728
Ünye Kazası	*	*	*	1634	208	48	1794	1684	25	51	1658	11.007	58	1	11.064	14.325	291	100	14.516
Karakuş Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	5270	89	21	5338	5270	89	21	5338
Ünye Kazası Yekünü	*	*	*	1634	208	48	1794	1684	25	51	1658	16.277	147	22	16.402	19.595	380	121	19.854
Çarşamba Kazası	*	*	*	4939	199	57	5081	1585	53	29	1609	20.975	*	*	20.975	27.499	252	86	27.665
Fatsa Kazası	*	*	*	349	6	14	341	664	22	3	683	11.436	54	146	11.344	12.449	82	163	12.368
Terme Kazası	*	*	*	766	13	8	773	224	*	*	224	9091	*	*	9091	10083	13	8	10.088
Canik Sancağı Yekünü	*	*	*	8199	472	141	8530	25.435	677	467	25.645	85.298	298	224	85.372	118.932	1447	832	119.547

TABLO 1-C

ESAMİ-İ KAZA VE NEVAHI	H. 1293 (1876)																	
	PROTESTAN			KATOLİK			ERMENİ			RUM			İSLAM			YEKÜN		
	Mevdu	Vefyat	Ash	Mevdu	Vefyat	Ash	Mevdu	Vefyat	Ash	Mevdu	Vefyat	Ash	Mevdu	Vefyat	Ash	Mevdu	Vefyat	Ash
LAZİSTAN SANCAĞI																		
Neifs-i Rize Kazası	*	*	*	*	*	*	254	13	6	261	22.566	161	65	22.662	22.820	174	71	22.923
Mapavri Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	4756	136	100	4792	4756	136	100	4792
Karadere Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	3593	40	48	3585	3593	40	48	3585
Kura-yn Seba Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	5589	7	6	5590	5589	7	6	5590
Rize Kazası Yekünü	*	*	*	*	*	*	254	13	6	261	36.504	344	219	36.629	36.758	357	225	36.890
Alina Kazası	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	8975	19	10	8984	8975	19	10	8984
Hemşin Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	6427	39	15	6451	6450	39	15	6474
Alina Kazası Yekünü	*	*	*	*	*	*	23	23	*	*	15.402	58	25	15.435	15.425	58	25	15.458
Hopa Kazası	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	5717	27	10	5734	5717	27	10	5734
Ahvani Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	7567	311	100	7778	7567	311	100	7778
Vakıf Maa Ulya Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	8510	*	*	8510	8510	*	*	8510
Hopa Kazası Yekünü	*	*	*	*	*	*	21.794	338	110	22.022	21.799	338	110	22.022	21.799	338	110	22.022
Lazistan Sancağı Yekünü	*	*	*	*	*	*	254	13	6	261	73.700	740	354	74.086	73.977	753	360	74.370

TABLO 1-D

ESAMİ-İ KAZA VE NEVAHI		H. 1293 (1876)																					
		PROTESTAN				KATOLİK				ERMENİ				RUM									
		Mevcudu	Veliyat	Mevludat	Ash	Mevcudu	Veliyat	Mevludat	Ash	Mevcudu	Veliyat	Mevludat	Ash	Mevcudu	Veliyat	Mevludat	Ash						
GÜMÜŞHANE SANCACIĞI																							
Nefs-i Gümüşhane Kazası	*	*	*	*	*	*	*	614	14	49	579	2560	29	10	2579	5235	100	309	5026	8409	143	368	8184
Yağmurdere Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	542	4	8	538	1033	125	25	1133	1575	129	33	1671
Koğans Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	366	6	3	369	1921	13	15	1919	2287	19	18	2288
Gümüşhane K. Yekünü	*	*	*	*	*	*	*	614	14	49	579	3468	39	21	3486	8189	238	349	8078	12.271	291	419	12.143
Torul Kazası	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	8062	22	20	8064	3253	*	*	3253	11315	22	20	11.317
Kürtün Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	761	*	*	761	4686	*	*	4686	5447	*	*	5447
Torul Kazası Yekünü	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	8823	22	20	8825	7939	*	*	7939	16.762	22	20	16.764
Gümüşhane Sancacığı Yekünü	*	*	*	*	*	*	*	614	14	49	579	12.291	61	41	12.311	16.128	238	349	16.017	29.033	313	439	28.907

CÜMLE YEKÜN		H. 1293 (1876)																						
		PROTESTAN				ERMENİ				RUM				İSLAM										
		Mevcudu	Veliyat	Mevludat	Ash	Mevcudu	Veliyat	Mevludat	Ash	Mevcudu	Veliyat	Mevludat	Ash	Mevcudu	Veliyat	Mevludat	Ash							
38	*	*	*	38	483	9	5	487	18.199	839	627	18.411	67.341	1303	1213	67.431	350.309	3186	2927	350.568	436.370	5337	4772	436.935

TABLO 2-A

ESAMI-J KAZA VE NEVAHI	H. 1294 (1877)																							
	PROTESTAN			KATOLİK			ERMENİ			RUM			İSLAM			YEKÜN								
	Mevduat	Vehtyat	Aslı	Mevduat	Vehtyat	Aslı	Mevduat	Vehtyat	Aslı	Mevduat	Vehtyat	Aslı	Mevduat	Vehtyat	Aslı	Mevduat	Vehtyat	Aslı						
	37	1	38	487	8	12	483	1608	98	31	1675	1789	89	51	1827	6316	174	124	6366	10.237	370	218	10.389	
Nefs-i Trabzon K.																								
Akcaabad Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	1374	26	38	1362	2595	81	140	2536	15.075	365	625	14.815	19.044	472	803	18.713	
Maçka Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	203	*	203	6425	71	72	6424	5699	70	75	5694	12.327	141	147	12.321		
Yomra Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	2059	34	135	1958	2865	63	84	2844	8035	*	*	8035	12.959	97	219	12.837	
Sarı Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	6619	*	*	6619	6619	*	*	6619	
Tonya Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	4140	299	461	3978	4140	299	461	3978	
Trabzon K. Yekünü	37	1	38	487	8	12	483	5244	158	204	5198	13.674	304	347	13.631	45.884	908	1285	45.507	65.326	1379	1848	64.857	
Ordu Kazası	*	*	*	*	*	*	*	2020	40	78	1982	2652	156	62	2746	8831	316	120	9027	13.503	512	260	13.755	
Persembe Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	261	*	261	209	*	*	*	209	6577	10	6	6581	7047	10	6	7051	
Bolaman Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	30	1	2	29	876	53	17	912	3746	76	33	4789	5652	130	52	5730	
Hapsemana Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	911	39	20	930	214	*	2	212	3862	57	56	3863	4987	96	78	5009	
Ulubey Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	665	*	*	665	4430	4	*	4434	5095	4	*	5099	
Aybasdı Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	3424	82	111	3395	4987	227	134	5076	32.552	474	217	32.809	40.963	779	462	41.280	
Ordu Kazası Yekünü	*	*	*	*	*	*	*	343	7	53	297	2548	31	13	2566	6389	29	49	6369	9280	67	115	9232	
Giresun Kazası	*	*	*	*	*	*	*	45	*	45	1099	*	*	*	1099	2410	*	*	2410	3554	*	*	3554	
Piraziz Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	990	6398	*	*	6398	7388	*	*	7388
Keşap Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	21	*	21	516	*	*	*	516	4527	*	*	4527	5064	*	*	5064	
Akköy Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	409	7	53	363	5153	31	13	5171	19.724	29	49	19.704	25.286	67	115	25.238	
Giresun K. Yekünü	*	*	*	*	*	*	*	218	5	10	213	2859	89	14	2934	15.002	44	54	14.992	18.079	138	78	18.139	
Tirebolu Kazası	*	*	*	*	*	*	*	56	*	56	348	24	6	366	12.118	*	*	12.118	12.522	24	6	12.540		
Görele Kazası	*	*	*	*	*	*	*	18	*	17	*	*	*	*	7576	612	506	7682	7594	612	507	7699		
Vakfikebir Kazası	*	*	*	*	*	*	*	122	3	4	121	1750	41	40	1751	16.276	228	59	16.445	18.148	272	103	18.317	
Of Kazası	*	*	*	*	*	*	*	383	255	383	9363	29.186	750	575	29361	175.050	2561	2228	175.183	214.251	3375	3198	214.428	
Sürmene Kazası	*	*	*	*	*	*	*	9491	383	9363	29.186	750	575	29361	175.050	2561	2228	175.183	214.251	3375	3198	214.428		
Trabzon Sancağı Yekünü	37	1	38	487	8	12	483	9491	255	383	9363	29.186	750	575	29361	175.050	2561	2228	175.183	214.251	3375	3198	214.428	

TABLO 2-B

H. 1294 (1877)

ESAMİ-İ KAZA VE NEVAHI	PROTESTAN			KATOLİK			ERMENİ			RUM			İSLAM			YEKÜN					
	Mevdu	Vefyat	Aşh	Mevdu	Vefyat	Aşh	Mevdu	Vefyat	Aşh	Mevdu	Vefyat	Aşh	Mevdu	Vefyat	Aşh	Mevdu	Vefyat	Aşh			
Nefs-i Samsun Kazası	*	*	*	*	*	*	187	*	187	12.675	232	155	12.752	6461	94	95	6460	19.323	326	250	19.399
Kavak Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	20	*	20	569	7	43	533	6597	83	43	6637	7186	90	86	7190
Samsun K. Yekünü	*	*	*	*	*	*	207	*	207	13.244	239	198	13.285	13.058	177	138	13.097	26.509	416	336	26.589
Bafra Kazası	*	*	*	*	*	*	300	4	302	6651	82	16	6717	9672	*	*	9672	16.623	86	18	16.691
Alaçam Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1276	*	*	1276	4750	*	*	4750	6026	*	*	6026
Bafra K. Yekünü	*	*	*	*	*	*	300	4	302	7927	82	16	7793	14.422	*	*	14.422	22.649	86	18	22.717
Ünye Kazası	*	*	*	*	*	*	1665	39	1634	1664	34	14	1684	10.952	59	4	11.007	14.281	132	88	14.325
Karakuş Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	5255	15	*	5270	5255	15	*	5270
Ünye K. Yekünü	*	*	*	*	*	*	1665	39	1634	1664	34	14	1684	16.207	74	4	16.277	19.536	147	88	19.595
Çarşamba Kazası	*	*	*	*	*	*	4900	52	4939	1561	41	17	1585	20.975	*	*	20.975	27.436	93	30	27.499
Fatsa Kazası	*	*	*	*	*	*	354	5	349	659	7	2	664	11.436	*	*	11.436	12.449	*	*	12.449
Terme Kazası	*	*	*	*	*	*	755	27	768	224	*	*	224	9091	*	*	9091	10.070	27	14	10.083
Canik Sancığı Yekünü	*	*	*	*	*	*	8181	127	8199	25.279	403	247	25.435	85.189	251	142	85.298	118.649	769	486	118.932

CANIK SANCAĞI

TABLO 2-C

ESAMI-İ KAZA VE NEVAHİ	H. 1294 (1877)																		
	PROTESTAN			KATOLİK			ERMENİ			RUM			İSLAM			YEKÜN			
	Mevcudu	Veliyat	Ash	Mevcudu	Veliyat	Ash	Mevcudu	Veliyat	Ash	Mevcudu	Veliyat	Ash	Mevcudu	Veliyat	Ash	Mevcudu	Veliyat	Ash	
	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Nefs-i Rize Kazası	*	*	*	*	*	*	254	*	*	*	254	22.485	155	74	22.566	22.739	155	74	22.820
Maparı Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	4753	62	59	4756	4753	62	59	4756
Karadere Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	3555	70	32	3593	3555	70	32	3593
Kura-yn Seba Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	5580	25	16	5589	5580	25	16	5589
Rize Kazası Yekünü	*	*	*	*	*	*	254	*	*	*	254	36.373	312	181	36.504	36.627	312	181	36.758
Adına Kazası	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	8879	364	268	8975	8879	364	268	8975
Hemşin Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	23	*	*	*	23	6320	125	18	6427	6343	125	18	6450
Adına K. Yekünü	*	*	*	*	*	*	23	*	*	*	23	15.199	489	286	15.402	15.222	489	286	15.425
Hopa Kazası	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	5550	175	8	5717	5550	175	8	5717
Arhavi Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	7461	301	195	7567	7461	301	195	7567
Vakıf Maa Ulya Nahı.	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	8510	*	*	8510	8510	*	*	8510
Hopa K. Yekünü	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	21.521	472	203	21.794	21.521	472	203	21.794
Lazistan Sancığı Yekünü	*	*	*	*	*	*	23	*	*	*	23	73.093	1277	670	73.700	73.370	1277	670	73.977

TABLO 2-D

ESAMİ-İ KAZA VE NEVAHİ	H. 1294 (1877)																					
	PROTESTAN			KATOLİK			ERMENİ			RUM			İSLAM			YEKÜN						
	Mevcudu	Veilyat	Mevludat	Mevcudu	Veilyat	Mevludat	Mevcudu	Veilyat	Mevludat	Mevcudu	Veilyat	Mevludat	Mevcudu	Veilyat	Mevludat	Mevcudu	Veilyat	Mevludat				
GÜMÜŞHANE SANCAĞI																						
Nefs-i Gümüşhane K.	*	*	*	*	*	*	616	6	8	614	2651	181	272	2560	5286	151	202	5235	8553	338	482	8409
Yağmurdere Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	543	9	10	542	1033	*	*	1033	1576	9	10	1575
Koğans Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	362	22	18	366	1913	14	6	1921	2275	36	24	2287
Gümüşhane Yekünü	*	*	*	*	*	*	616	6	8	614	3556	212	300	3468	8232	165	208	8189	12.404	383	516	12.271
Torul Kazası	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	8200	331	478	8062	3258	3	8	3253	11.458	334	477	11.315
Kürtün Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	764	9	12	761	4686	6	8	4686	5452	15	20	5447
Torul Kazası Yekünü	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	8964	340	481	8823	7946	9	16	7939	16.910	349	497	16.762
Gümüşhane Sancağı Yekünü	*	*	*	*	*	*	614	6	8	614	12.520	552	781	12.291	16.178	174	224	16.128	29.314	732	1013	29.033

CÜMLE YEKÜN	H. 1294 (1877)																						
	PROTESTAN			KATOLİK			ERMENİ			RUM			İSLAM			YEKÜN							
	Mevcudu	Veilyat	Mevludat	Mevcudu	Veilyat	Mevludat	Mevcudu	Veilyat	Mevludat	Mevcudu	Veilyat	Mevludat	Mevcudu	Veilyat	Mevludat	Mevcudu	Veilyat	Mevludat					
37	1	*	38	487	8	12	483	18.301	388	500	18.199	67.239	1705	1603	67.341	349.510	4063	3264	350.309	435.584	6153	5367	436.370

TABLO 3-A
YIL H. 1295 (1878)

	PROTESTAN			KATOLİK			ERMENİ			RUM			İSLAM			YEKÜN									
	Mevdu	Vel'yat	Mevludat	Ash	Mevdu	Vel'yat	Mevludat	Ash	Mevdu	Vel'yat	Mevludat	Ash	Mevdu	Vel'yat	Mevludat	Ash	Mevdu	Vel'yat	Mevludat						
	37	2	2	37	490	8	11	487	1594	62	48	1608	1737	96	44	1789	6305	240	229	6316	10.163	408	334	10.237	
Nefs-i Trabzon K.	*	*	*	*	*	*	*	*	2031	24	35	2020	2640	40	28	2652	8629	311	109	8831	13.300	375	172	13.503	
Akçaabad Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	263	*	2	261	203	14	8	209	6473	215	111	6577	6939	229	121	7047	
Maçka Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	212	3	13	202	374	13	16	371	4086	24	4	4106	4672	40	33	4679	
Yomra Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	34	*	4	30	878	21	23	876	4661	147	62	4746	5573	168	89	5652	
Şarh Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	917	17	23	911	217	*	3	214	3873	110	121	3862	5007	127	147	4987	
Tonya Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	665	4407	58	34	4430	5067	62	34	5095	
Trabzon K. Yekünü	37	2	2	37	490	8	11	487	5255	133	144	5244	13.694	490	510	13.674	46.108	895	1119	45.884	65.584	1528	1786	1786	65.326
Ordu Kazası	*	*	*	*	*	*	*	*	3457	44	77	3424	4973	92	78	4987	32.128	865	441	32.552	40.558	1001	596	40.963	
Perşembe Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	353	10	20	343	2010	593	55	2548	6376	36	23	6389	8739	639	98	9280	
Bolaman Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	45	*	*	45	1099	*	*	1099	2410	*	*	2410	3554	*	*	3554	
Hapsemana Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	990	6398	*	*	6398	7388	*	*	7388	
Ulubey Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	21	*	*	21	516	*	*	516	4527	*	*	4527	5064	*	*	5064	
Aybasdı Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	419	10	20	409	4615	593	55	5153	19.711	36	23	19.724	24.745	639	98	25.286	
Ordu K. Yekünü	*	*	*	*	*	*	*	*	219	5	6	218	2870	48	59	2859	15.002	20	25	15.002	18.096	73	90	18.079	
Giresun Kazası	*	*	*	*	*	*	*	*	56	*	*	56	333	19	4	348	12.111	7	*	12.118	12.500	26	4	12.522	
Tirebolu Kazası	*	*	*	*	*	*	*	*	18	*	*	18	*	*	*	7524	78	26	7576	7542	78	26	7594		
Gözele Kazası	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	419	10	14	415	25.921	123	126	25.918	26.340	
Vakıfkebir Kazası	*	*	*	*	*	*	*	*	124	3	5	127	1758	33	41	1750	16.152	223	99	16.276	18.034	259	145	18.148	
Of Kazası	*	*	*	*	*	*	*	*	9548	195	252	9491	28.662	1285	761	29.186	174.662	2247	1859	175.050	213.399	3737	2885	214.251	
Sürmene Kazası	*	*	*	*	*	*	*	*	37	2	2	37	490	8	11	487	9548	195	252	9491	28.662	1285	761	29.186	
Trabzon Sancığı Yekünü	37	2	2	37	490	8	11	487	9548	195	252	9491	28.662	1285	761	29.186	174.662	2247	1859	175.050	213.399	3737	2885	214.251	

TABLO 3-B

H. 1295 (1878)

ESAMİ-İ KAZA VE NEVAHİ	PROTESTAN			KATOLİK			ERMENİ			RUM			İSLAM			YEKÜN			
	Mevcutu	Veliat	Mevludat	Mevcutu	Veliat	Mevludat	Mevcutu	Veliat	Mevludat	Mevcutu	Veliat	Mevludat	Mevcutu	Veliat	Mevludat	Mevcutu	Veliat	Mevludat	
	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash	Ash	
Nefis-i Samsun K. Kavak Nahiyesi	*	*	*	167	32	12	187	12.518	262	105	12.675	6401	88	28	6461	19.086	382	145	19.323
Samsun K. Yekünü	*	*	*	185	35	13	207	13.091	287	134	13.244	13.017	144	103	13.058	26.294	466	250	26.509
Bafra Kazası	*	*	*	292	16	8	300	6634	31	14	6651	9672	*	*	9672	16.598	47	22	16.623
Alaçam Nahiyesi	*	*	*	292	*	*	300	1286	13	23	1276	4750	*	*	4750	6036	13	23	6026
Bafra K. Yekünü	*	*	*	1658	9	2	1665	7920	44	37	7927	14.422	*	*	14.422	22.634	60	45	22.649
Ünye Kazası	*	*	*	1658	9	2	1665	1656	9	1	1664	10.912	45	5	10.952	14.226	63	8	14.281
Karakuş Nahiyesi	*	*	*	1658	9	2	1665	1656	9	1	1664	10.912	45	5	10.952	14.226	63	8	14.281
Ünye K. Yekünü	*	*	*	1658	9	2	1665	1656	9	1	1664	16.131	82	6	16.207	19.445	100	9	19.536
Çarşamba Kazası	*	*	*	4689	245	34	4900	1533	48	20	1561	20.975	*	*	20.975	27.197	293	54	27.436
Fatsa Kazası	*	*	*	352	4	2	354	653	6	*	659	11.421	22	7	11.436	12.426	32	9	12.449
Terme Kazası	*	*	*	727	55	27	755	224	*	*	224	9091	*	*	9091	10.042	55	27	10.070
Çanik Sancığı Yekünü	*	*	*	7903	364	86	8181	25.077	394	192	25.279	85.057	248	116	85.189	118.038	1006	394	118.649

CANİK SANCAĞI

TABLO 3-C

ESAMI-İ KAZA VE NEVAHİ	H. 1295 (1878)																	
	PROTESTAN			KATOLİK			ERMENİ			RUM			İSLAM			YEKÜN		
	Mevcudu	Vefyat	Ash	Mevcudu	Vefyat	Ash	Mevcudu	Vefyat	Ash	Mevcudu	Vefyat	Ash	Mevcudu	Vefyat	Ash	Mevcudu	Vefyat	Ash
LAZİSTAN SANCAĞI																		
Nefs-i Rize Kazası	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Mapavri Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Karadere Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Kura-yi Seba Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Rize Kazası Yekünü	*	*	*	*	*	*	254	*	*	36.228	379	254	36.482	379	254	36.627	379	254
Atina Kazası	*	*	*	*	*	*	*	*	*	8888	116	125	8888	116	125	8879	116	125
Hemşin Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	23	*	*	6319	76	75	6320	6342	76	75	6343	76
Atina K. Yekünü	*	*	*	*	*	*	23	*	*	15.207	192	200	15.199	15.230	192	200	15.222	192
Hopa Kazası	*	*	*	*	*	*	*	*	*	3388	2350	188	5550	3388	2350	188	5550	3388
Arhavi Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	7461	*	*	7461	*	*	*	7461	*
Vakit Maa Ulya Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	7816	694	*	8510	7816	694	*	8510	*
Hopa Kazası Yekünü	*	*	*	*	*	*	*	*	*	18.665	3044	188	21.521	18.665	3044	188	21.521	188
Lazistan Sancağı Yekünü	*	*	*	*	*	*	23	*	*	70.100	3615	622	73.093	70.377	3615	622	73.370	622

TABLO 3-D
YIL H. 1295 (1878)

ESAMI-İ KAZA VE NEVAHİ	YIL H. 1295 (1878)																					
	PROTESTAN			KATOLİK			ERMENİ			RUM			İSLAM			YEKÜN						
	Mevcudu	Veilyat	Ash	Mevcudu	Veilyat	Ash	Mevcudu	Veilyat	Ash	Mevcudu	Veilyat	Ash	Mevcudu	Veilyat	Ash	Mevcudu	Veilyat	Ash				
	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*			
GÜMÜŞHANE SANCAĞI																						
Nefs-i Gümüşhane K.	*	*	*	*	*	*	630	11	25	616	2660	51	60	2651	5504	324	542	5286	8794	386	65	8553
Yağmurdere Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	469	99	25	543	1034	2	3	1033	1503	181	28	1576
Koğans Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	359	8	5	362	1909	14	10	1913	2268	22	15	2275
Gümüşhane K. Yek.	*	*	*	*	*	*	630	11	25	616	3488	158	90	3556	8447	340	555	8232	12.565	509	670	12.404
Torul Kazası	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	8224	365	389	8200	3256	3	1	3258	11.480	368	390	11.458
Kürtün Nahiyesi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	769	44	49	764	4718	8	38	4688	5487	52	87	5452
Torul Kazası Yekünü	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	8993	409	438	8964	7974	11	39	7946	16.967	420	477	16.910
Gümüşhane Sancığı Yekünü	*	*	*	*	*	*	630	11	25	616	12.481	567	528	12.520	16421	351	594	16.178	29.532	929	1147	29.314

CÜMLE YEKÜN	H. 1294 (1877)																							
	PROTESTAN			KATOLİK			ERMENİ			RUM			İSLAM			YEKÜN								
	Mevcudu	Veilyat	Ash	Mevcudu	Veilyat	Ash	Mevcudu	Veilyat	Ash	Mevcudu	Veilyat	Ash	Mevcudu	Veilyat	Ash	Mevcudu	Veilyat	Ash						
	37	2	2	37	490	8	11	487	18.104	570	363	18.311	66.474	2246	1481	67.239	346.240	6461	3191	349.510	431.345	9287	5047	435.584

TABLO 4: 1881/1882-1893 OSMANLI GENEL SAYIMINA GÖRE TRABZON VİLAYETİNİN NÜRUSU

	TRABZON VİLAYETİ	MÜSLÜMAN		RUMLAR		ERMENİ		BULGAR		KATOLİK		YAHUDİ		PROTESTAN		TOPLAM			GENEL TOPLAM	
		K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E			
TRABZON SANCAĞI	Merkez Kazı	37.091	42.038	13.027	14.561	4440	5106	588				41	51	55.187	62.377				117.564	
	Ordu	39.596	40.175	4702	5695	3586	3966					146	142	48.030	49.979				98.009	
	Giresun	27.877	28.907	5118	6251	610	629								33.605	35.787				69.392
	Tirebolu	16.622	17.607	2659	3213	232	281								19.513	21.101				40.614
	Gövele	14.584	14.889	331	377	99	82								15.014	15.348				30.362
	Vakıfkebir	9080	9305			29	27								9109	9332				18.441
	Akçaabat	19.062	19.742	1838	1997	1367	1591								22.267	2330				45.597
	Şirne	15.003	20.926	1339	2624	71	107								17.413	23.657				41.070
	Of	30.163	29.697	351	446										30.514	30.143				60.657
	Trabzon Sancağı Toplamı	209.078	223.286	30.365	35.165	10.434	11.789	588	621	187	193	218	247	250.652	271.054	521.706				
CANIK SANCAĞI	Canik Mrk. Kazı	15.502	17.917	15.297	17.628	454	709	41	23			5	25	23	31.319	36.305				67.624
	Çarşamba	22.684	24.913	1497	1617	4670	5105					193	224	29.044	31.859				60.903	
	Ünye	21.348	21.962	1781	1914	1662	1973								24.791	25.847				50.638
	Fatsa	13.739	14.156	706	946	354	448								14.801	15.557				30.358
	İzmit	9085	9953	205	223	763	878								10.053	11.054				21.107
	Bafra	19.200	19.736	11.068	11.766	466	546								30.734	32.048				62.782
	Canik Sancağı Toplamı	101.558	108.635	30.554	34.094	8369	9659	41	23	41	23	5	218	247	140.742	152.670	293.412			
	Rize	31.595	41.154	308	333										31.903	41.487				73.390
	Pazar (Atina)	17.246	16.192			20	22								17.266	16.214				33.480
	Hopa	15.046	14.305			52	5								15.048	14.362				29.410
LAZİSTAN SANCAĞI	Lazistan Sancağı Toplamı	63.887	71.651	308	385	22	27							64.217	72.063	136.280				
	Gümüşhane M. Kazı	10.200	11.756	2666	2793	514	638							13.380	15.187				28.567	
	İspir	9001	10.457	8000	8679									17.001	19.136				36.137	
GÜMÜŞHANE SANCAĞI	Kelkit	11.059	12.191	163	141	58	55							11.280	12.387				23.667	
	Şiran	7115	7406	834	892	100	121							8049	8419				16.468	
	Gümüşhane Sancağı Toplamı	37.375	41.810	11.663	12.505	672	814							49.710	55.129	104.839				
TRABZON VİLAYETİ TOPLAMI	411.898	445.382	72.890	82.149	19.497	22.289	629	644	5	405	440	505.321	550.916	1.056.237						

Kaynak: Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul 2010, s. 290-293.

Tablo 1 (A,B,C), Tablo 2 (A,B,C) ve Tablo 3 (A,B,C)'deki verilere göre H. 1293 (1876), H. 1294 (1877), H. 1295 (1878) yıllarında Trabzon'da Müslüman ve gayrimüslim erkek nüfus ile doğum ölüm adedi şu şekildedir:

Yıl	Nüfus			Doğum		Ölüm	
	Müslim	Gayri Müslim	Yekûn	Müslim	Gayri Müslim	Müslim	Gayri Müslim
H. 1293	350.309	86.061	436.370	2927	1845	3186	2151
H. 1294	349.510	86.074	435.584	3264	2115	4063	2102
H. 1295	346.240	85.105	431.345	3191	1857	6461	2826
	-	-	-	9382	5817	13.710	7079

Bu tabloya göre Trabzon'un 1876 yılına ait toplam erkek nüfusu 436.370 olarak ortaya çıkmaktadır. 4772 doğuma⁵¹ karşılık 5337 ölüm gerçekleşmiş, toplam nüfusta % 0,129'luk (565 kişi) bir azalma meydana gelmiştir. 1877 yılında toplam nüfus 435.584 olup 5379 doğum, 6165 ölüm adediyle nüfusta % 0.18'lik (786 kişi) bir azalma yaşanmıştır. 1878 yılında ise 5048 doğum, 9287 ölüm kaydedilmiş, genel nüfusta % 0.98'lik (4239 kişi) bir azalma olmuştur. Vilayetin üç yıllık nüfus verileri incelendiğinde ölüm kayıtlarının fazlalığı nedeniyle nüfusun 5000 kişi azaldığı anlaşılmaktadır. Sancak düzeyinde Trabzon sancağında % 0.47'lik, Canik'te % 0,75'lik, Lazistan'da % 4.86'lık bir azalma gerçekleşirken sadece Gümüşhane sancağında % 1.71'lik bir artış meydana gelmiştir. Genel nüfustaki üç yıl içindeki azalma özellikle 1878 yılında dikkat çekmekte olup genel erkek nüfusun % 1'ine yakın bir rakamdır. Vali Sırrı Paşa'nın, Mabeyne sunulan nüfus rakamları içerisinde doğum-ölüm adedinde herhangi bir anormallik olmadığını, salgın veya benzeri bir sebeple ölümlerin artmadığını belirtmesine rağmen özellikle 1878 yılındaki düşüşün bir açıklaması olması gerekir. Kuşkusuz 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı bölgede doğum-ölüm rakamlarını etkilemesi beklenen bir durumdur. Ayrıca göçlerin bölge üzerindeki etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Sırrı Paşa'nın olağanüstü bir ölüm rakamı bulunmadığı vurgusunun sadece salgın hastalıklar üzerinde olması ihtimal dâhilindedir. Söz konusu durumu açıklamaya yardımcı olması bakımından Tablo 1 (A,B,C), Tablo 2 (A,B,C) ve Tablo 3 (A,B,C)'deki sancak nüfuslarına bakılması bazı fikirler verebilecektir.

1876 yılında genel ölüm adedi yüksektir. Bununla birlikte merkez sancağında daha fazla doğum varken, Canik, Lazistan ve Gümüşhane'de ölüm adedi fazladır. 1877 yılında Trabzon merkez sancağı, Canik ve Lazistan'da

⁵¹ Üç yıl zarfında en yüksek doğum adedi 1876'da Yomra, 1877'de Akçaabat, 1878'de Maçka'da kaydedilmiştir.

ölüm oranı, Gümüşhane’de ise doğum oranı yüksektir. 1878 yılında genel toplamda da, merkez sancağıyla Canik ve Lazistan’da ölüm adedi artış gösterirken Gümüşhane sancağında aksine doğum oranı yüksektir. Bu bilgiler çerçevesinde üç yıllık yüksek ölüm adedini açıklama konusunda Gümüşhane sancağı devre dışı kalmaktadır. Diğer 3 sancaktaki rakamlar incelendiğinde ise merkez sancağı ile Canik’teki doğum-ölüm verilerinde, ölüm adedi yüksek olmakla birlikte rakamlar genelde uyumludur. Ancak Lazistan sancağında 1876 ve 1877 yıllarında yine yüksek bir rakam olarak bu oran birbirinin iki katı iken; 1878 yılında doğum-ölüm oranı 6 katına (622 doğum/3615 ölüm) çıkmıştır. Bu sancak içerisinde de 1878 yılında özellikle Hopa’nın kaza merkezi ile Vakıf Maa Ulya nahiyesi ne ait veriler dikkat çekicidir. Bu yılda Hopa’da 188 doğuma karşılık 2350 ölüm kaydedilmiş, nüfus ciddi bir düşüş seyri göstererek 5550’den 2350’ye inmiştir. Vakıf Maa Ulya nahiyesinde de hiç doğum kaydı verilmemesine karşın 694 ölüm kaydedilmiştir. Her iki yerleşim yerinin nüfuslarındaki ciddi düşüşü ya da yüksek ölüm adedini açıklayan olgusal bir malzeme bulunmamakla birlikte bölgenin 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı’ndan etkilenmiş olması ihtimal dâhilindedir. Rize merkez kazası, Atina kazası ve Hemşin nahiyesinin nüfus rakamlarında ciddi oynamalar olmaması bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Bu süreçte Osmanlı Devleti’ndeki askeri geleneklere de uygun olduğu şekilde savaş sırasında bölge halkının erkekleri diğer kazalara nazaran daha fazla silah altına alınmış olmalıdır. Ayrıca savaş esnasında hayatını kaybedenlerin kayıtlarının tutulması uzunca bir süreci gerektireceğinden sınır boyundaki bu yerleşim yerlerine yönelik yazımlarının toplu yapılmış olması da mümkündür.

Vakıf Maa Ulya nahiyesi⁵² açısından bu saikler geçerli olmakla birlikte bu bölge için başka etkenlerin de dikkate alınması gereklidir. Zira bu nahiye tam olarak nerede bulunduğu dahi üzerinde ihtilafli bir konudur.⁵³

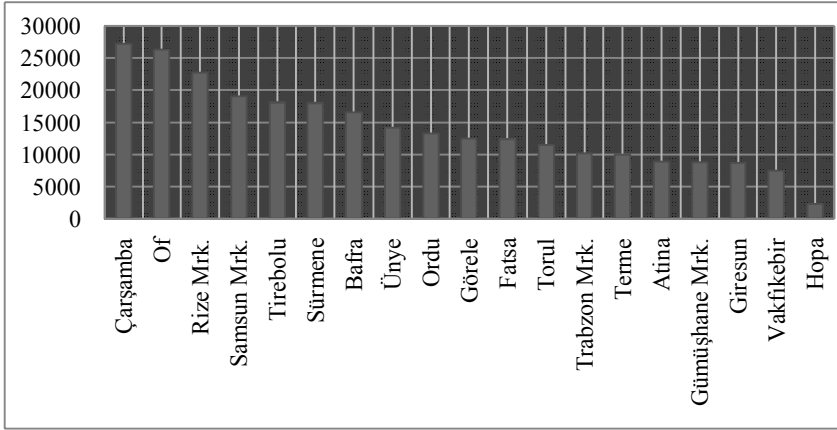
⁵² Vakıf nahiyesi, Osmanlı Devleti’nde XIX. Yüzyılda merkezleşme çabaları çerçevesinde gerçekleşen idari değişimin Trabzon vilayetine yansıyan önemli bir kesitidir. Vakıf nahiyesi devletin bütün çabalarına rağmen taşra güçlerinin kendi bölgelerinde ne denli etkin olduklarına dair önemli örnekler vermektedir. Osmanlı Devleti’nin son döneminde taşra yönetimlerinin yerel dinamikler ve coğrafi faktörler çerçevesinde idarî yapıya etkilerini Vakıf nahiyesi çerçevesinde ele alan bir çalışma için bkz. Hamdi Özdiş, *Taşrada İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Döneminde Trabzon Vilayeti’nde Eşraf, Siyaset ve Devlet (1876-1909)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2008, s.138-172; Hamdi Özdiş, “Coğrafyanın Azizliği ya da Sınırbuyunda Nahiye Olmak: Vakıf Nahiyesi (1879-1914)”, *OTAM*, 25, Bahar 2009, s. 149-165; Köksal, *a.g.t.*, s. 127-131.

⁵³ Nahiye yerinin neresi olduğuna dair muhtelif görüşler olup kesin bir tespit yapılamamaktadır. Bir kayıta Vakıf Maa Ulya nahiyesinin, Trabzon ve Devlet Salmalarında yer almadığı ancak bazı resmî kayıtlarda Livane kazasına bağlı bir nahiye olarak geçtiği, bu nahiye merkezinin Artvin Yusufeli’ye bağlı Kobak köyü (Yeni adı Yüksekoba) olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Muammer Demirel, “Doğu Anadolu’da İdarî Yapılanma (1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı’ndan Sonra)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*

Bölge, özellikle Batum ve Livane kazalarının kaybedilmesi sonrası ulaşım olanaklarının kısıtlı olması nedeniyle devletin kontrolü dışına çıkmıştır. Vali Sırrı Paşa'nın da resmi evrakına yansıyan⁵⁴ bu durum, bölgedeki eşkıyalık olayları çerçevesinde doğum rakamı bulunmamasını (ya da kaydedilmemesini) ve yüksek ölüm adedini açıklamakta göz önüne alınmalıdır.

Tablo 1, 2 ve 3'teki bilgiler ışığında en kalabalık sancak Trabzon merkez sancağı olup, kazalar içerisinde en yüksek nüfusun Çarşamba'da bulunduğu anlaşılmaktadır. Canik merkez ile Rize merkez kazaları Trabzon merkez kazasının iki katı büyüklüğündedir. Nüfusu en düşük idari birim Yağmurdere nahiyesi (2000'in altında) olup onu Koğans nahiyesi takip etmektedir. En yüksek nüfuslu nahiye Akçaabat⁵⁵ (18.000'in üstünde), en düşük nüfuslu kaza ise Hopa merkez kazasıdır (2734 kişi). Akçaabat, Maçka ve Yomra Nahiyeleri nüfus bakımından pek çok kazadan büyüktür. Trabzon vilayetinin kazalara göre nüfus dağılımı aşağıdaki grafikte sunulmuştur:

1878 Yılında Trabzon Vilayetinin Kazalara Göre Nüfus Dağılımı

Dergisi, Sayı 37, 2008, s. 250; Nahiye üzerine yapılmış diğer bir çalışmada ise nahiyenin 1881 yılı Trabzon Vilayet Salnamesinde yer aldığı ancak nerede bulunduğu dair bilgi olmadığı belirtilmektedir. bkz. Hamdi Özdiş, *a.g.m.*, s. 149; Bu bilgilerle birlikte, Sırrı Paşa nahiyesinin Erzurum Vilayeti ile Lazistan sancağını bağlayan dağ silsilesinin öteki tarafında bulunduğunu ve o dönemde merkez vilayete mesafesinin 40 saat olduğu bilgisini vermektedir. Sırrı Paşa, *Mektûbât-ı Sırrı Paşa*, I, İstanbul 1303, s. 129; Ayrıca bkz. Köksal, *a.g.t.*, s. 127-131.

⁵⁴ Sırrı Paşa, *Mektûbât-ı Sırrı Paşa*, 1303, I, s. 129.

⁵⁵ Akçaabat, vilayet dâhilindeki en kalabalık nüfuslardan birini barındırmasına rağmen 1886 yılına kadar nahiye olarak kalmış, bu tarihte kaza olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zehra Topal, "Akçaabat Nahiyesinin Kaymakamlığa Dönüştürülmesi", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)*, I, Trabzon 2007, s. 662; Mehmet Mercan, "Akçaabat'ın Kaza Teşkili ve XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Kaza İle İlgili Bazı Tespitler", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)*, I, s. 678.

Vilayetteki gayrimüslim oranları da değerlendirilmesi gereken hususlardan biridir. İlgili tablolara göre nüfusun Müslim-gayrimüslim sayıları şu şekildedir:

Yıl	Nüfus		
	Müslim	Gayrimüslim	Yekûn
1876	350.309	86.061	436.370
1877	349.510	86.074	435.584
1878	346.240	85.105	431.345

Tablo 1, 2, ve 3 incelendiğinde Trabzon merkez sancağı dışında Protestan bulunmadığı, merkez sancağındakilerinin de sayısının üç yıl içinde fazla değişmediği görülmektedir. Katolikler sadece merkez sancağında bulunmakta olup 500'e yakın nüfus üç yıl içinde pek değişmemiştir. Ermeni nüfus en fazla merkez sancağında ve Canik sancağında bulunmaktadır. Rum nüfus en fazla merkez sancağındadır. Ancak sancak nüfusları göz önüne alındığında Canik sancağında da belli bir nüfusu teşkil etmektedir. Şarlı, Tonya, Karakuş, Mapavri, Karadere, Kura-yı Seba, Arhavi nahiyeleri ile Atina merkez ve Hopa merkez kazalarında gayrimüslim nüfus kaydı bulunmamaktadır.

Vilayetin yıllara göre Müslim-gayrimüslim nüfus dağılımı şöyledir.

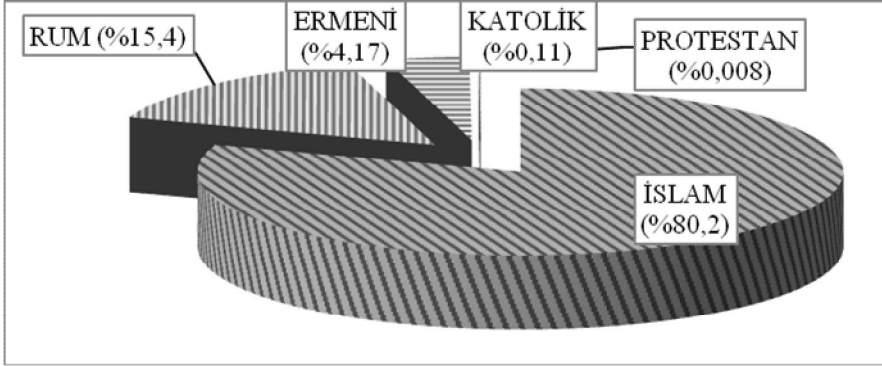
Yıl	Gayrimüslim	Müslüman
1876	% 19,72	% 80,27
1877	% 19,76	% 80,23
1878	% 19,73	% 80,26

Aynı nüfusun, H. 1293-95 (1876-78) yıllarına ait etnik ve dini dağılımı da şu şekildedir.

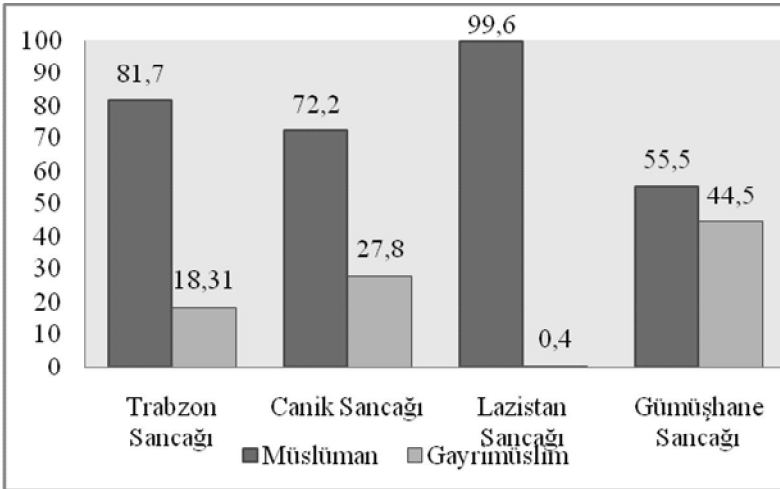
	1876	1877	1878
İslam	% 80.27	% 80.23	% 80.26
Rum	% 15.43	% 15.43	% 15.41
Ermeni	% 4.17	% 4.20	% 4.19
Katolik	% 0,11	% 0,11	% 0,11
Protestan	% 0.008	% 0.008	% 0.008

Vilayetin genel nüfus dağılımı incelendiğinde üç yıllık Müslim-gayrimüslim paylarının çok fazla değişmediği anlaşılmaktadır. Buna göre Müslümanlar nüfusun % 80'inin oluştururken gayrimüslim nüfusun oranı % 20'dir. Vilayetin etnik ve dini gruplara göre üç yıllık genel dağılımı da şu şekildedir:

H. 1293-1295 (1876-78) Yılları Arasında Trabzon Vilayetinin Etnik ve Dini Gruplara Göre Genel Dağılımı

Vilayetin üç yıllık (1876-78 yılları arası) nüfus istatistiklerine göre Müslim-gayrimüslim nüfusun sancaklara göre dağılımı şu şekildedir.

Bütün bu verilerle birlikte Trabzon vilayetinin genel nüfusu üç yıl içindeki ortalama erkek nüfus sayısının ikiye çarpılmasıyla elde edilebilir. Bu çerçevede, 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra gelen muhacirlerin de katılımıyla⁵⁶ vilayet nüfusunun 880.000 civarında olduğu tahmin edilebilir. Vilayet raporundan birkaç yıl sonra yayımlanan 1881 tarihli Vilayet salnamesi⁵⁷ ise vilayete ait toplam erkek nüfusu 451.114 olarak vermektedir.

⁵⁶ Sırrı Paşa, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra gelen fakat nüfus defterlerine kayıt olunmamış ve ilgili tabloya dâhil edilmemiş muhacirlerin erkek-kadın nüfusunun Eylül 1880 tarihi itibarıyla Trabzon sancağında 3221, Canik sancağında 6067, Lazistan sancağında 805 kişiden ibaret olup toplam 10.093 kişi olduğunu belirtmektedir. *BOA, Y. PRK. UM. 2/40.*

⁵⁷ *TVS*, 1298 (1881), XII, Ankara 1999, s. 132-137.

Bu sayı değerlendirdiğimiz dönem içerisindeki üç yıllık nispi azalmaya rağmen nüfusun 2-3 yıl zarfında 900.000 rakamını geçtiğine işaret etmektedir. Bunun en önemli nedeni savaş sonrası dönemde vilayete gelen göçmenlerdir.

Osmanlı Devleti açısından en kapsamlı nüfus sayımı kabul edilen 1881/82-93 sayımından (Tablo 4)⁵⁸ elde edilen verilere göre 10 yıl içinde vilayetin genel nüfusunun % 20 civarında arttığı anlaşılmaktadır. Söz konusu artışta göçlerin büyük etkisi olduğu muhakkaktır. 1881/82-93 nüfus sayımına istinaden dikkat çeken hususlardan biri de Gümüşhane sancağının nüfusunun % 60 civarında artmasıdır. Diğer taraftan merkez sancağı ile Canik'te % 20'lik bir artış gözlemlenirken Lazistan sancağının nüfusunun bu süreçte hemen hemen aynı kalması dikkate değer bir veri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, gelen muhacirlerin sınıra yakın bölgelerden ziyade sancak merkezine ve daha batıya yöneldiklerini ya da yönlendirildiklerini göstermektedir.

Değerlendirme

Bu çalışmada, Mabeyn-i Hümayuna sunulan bir rapor çerçevesinde Trabzon vilayetinin 1876-78 yıllarına ait erkek nüfus verileri ele alınmıştır. Bu bilgiler çerçevesinde söz konusu yıllar için doğum-ölüm oranları, yıllık nüfus değişimi ve nüfusunun dini dağılımı gibi hususlar üzerinde durulmuş, mevcut verilerden bazı çıkarımlar yapılmaya çalışılmıştır. İlgili nüfus cetveli, 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı sırasında ve hemen akabinde bölgeye ve döneme ait önemli bir demografik kaynak teşkil etmektedir. İlâveten vilayet salnamelerinde bulunmayan istatistikleri ortaya koyma ve eksik bilgileri tamamlama imkânı sağladığı gibi, idari yapı hakkında da fikir vermektedir. Söz konusu nüfus cetvelinden yola çıkılarak 4 sancak, 21 kaza ve 23 nahiye bulunduğu tespit edilen vilayette, Batum'un kaybedilmesi ile idari yapıda değişiklikler meydana geldiği, bunun nüfus verileri üzerinde bir takım eksiklikler oluşturduğu da anlaşılmaktadır.

Genel nüfus rakamları değerlendirildiğinde; 1876-78 yıllarında erkek nüfusun yaklaşık 435.000 civarında olduğu görülmektedir. Erkek-kadın genel nüfusunu belirlemek açısından bu sayının ikiyle çarpılmasından ve henüz kaydı yapılmamış 10.000 muhacirin de eklenmesinden sonra 880.000 sayısı ortaya çıkmaktadır. Nüfusun eksik sayılma olasılığının yüksek olması nedeniyle sayının bu miktardan biraz daha fazla olması gerektiği düşünülmektedir.

Zikredilen üç yıl zarfında (1876-78) vilayetin nüfus sayısında kümülatif olarak % 1.15'lik bir azalma meydana gelmiştir. Bu azalmanın en büyük kısmı

⁵⁸ İlgili tabloda merkez kazaya bağlı Akçaabat, Maçka, Yomra, Şarlı Tonya nahiyeleri yer almamakla birlikte nüfusları Trabzon merkez kaza nüfusuyla birlikte veriliyor olmalıdır. Karşılaştırmalar bu duruma göre yapılmıştır. Bkz. Tablo 4; Karpaz, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 290-293.

1878 yılında gözlemlenmektedir. Bahsedilen zaman dilimi içerisinde nüfus merkez sancağında % 0,47, Canik sancağında % 0,75, Lazistan sancağında % 4,86 azalmış, buna karşın Gümüşhane sancağında % 1.71 oranında bir artış meydana gelmiştir. Nüfusun en yoğun bulunduğu yer merkez sancağı olup onu Canik ve Lazistan sancakları takip etmektedir. En az nüfus ise Gümüşhane sancağında bulunmaktadır. Kaza düzeyinde Çarşamba ve Of en yoğun nüfusu barındırırken Vakıfkebir ve Hopa merkez kazası en düşük yoğunluklu idari birimler olarak göze çarpmaktadır.

Mevcut istatistiklerden yola çıkılarak Trabzon vilayetinin üç yıllık doğum-ölüm oranları da ortaya konulmuştur. Bu verilerden 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın demografik yapıyı etkilemeye başladığı görülmektedir. İlk etapta yeni sınır boyundaki yerleşimlerin nüfusunda ciddi farklılıklar dikkat çekmektedir. Özellikle Hopa ve Vakıf Maa Ulya nahiyesindeki ciddi düşüşün kaynağı erkek nüfusun silahaltına alınması ve Vakıf nahiyesi gibi mahallerinin kontrol dışında kalmış olmasıyla ilgili olmalıdır. Bahsi geçen nüfus bilgilerinden on yıl kadar sonra gerçekleşen bir sayımda (1881/82-93) elde edilen bilgilere göre, bu süreçte Lazistan sancağının nüfusu hemen hemen hiç artmamıştır. Bu durum muhacirlerin, sınır boyunda olması dolayısıyla istikrarsız ve nispeten daha güvensiz bir yapıda bulunan Lazistan sancağından ziyade verimli toprakları haiz olan ve iş imkânı bulunan mahalleri tercih etmesinden kaynaklanmış olmalıdır.

Vilayet nüfusunun dini dağılımı ele alındığında ise gayrimüslimlerin toplam nüfusun 5'te 1'i oranında olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte Lazistan sancağında Müslümanların % 99'un üstünde bir oranda bulunması dikkat çekicidir. Görüleceği üzere vilayetin tamamında hâkim nüfus Müslümanlardır. Gayrimüslim nüfusun çoğunluğunu Rumlar oluşturmakta olup onlar da toplam nüfusun % 15'ini teşkil etmektedir.

Kuşkusuz Osmanlı Devleti'nde bahsedilen tarihlerde yaşanan çalkantılı siyasi durum, askeri ve ekonomik olumsuzluklar, yaşanan salgın hastalıklar ve en önemlisi 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, bölgenin demografik yapısını ciddi ölçüde etkileyen ana faktörlerdir. Bu hususların incelenmesi ve değerlendirilmesini sağlayan mevcut demografik malzeme içerisinde güvenilirlik bakımından Osmanlı kaynakları birincil önemi haiz olup, tutarlılık çözümlenmeleri ve hata payı ile birlikte temel bilgi kaynağı mahiyetindedir. Bu bakımdan mevcut nüfus rakamları 1877-78 Savaşı sonrası büyük göç dalgasının başlangıç döneminde Trabzon vilayetinin demografik yapısına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Bu çalışmada ortaya konulmaya çalışılan verilerin, İmparatorluğun tamamına ve Trabzon vilayetine dair nüfus çalışmalarına katkı sağlaması umulmaktadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahrirâtı Evrakı (Y. PRK. UM.) 2/40